

Az értékmentő, belső küzdelem versei

CSOÓRI SÁNDOR: HARANGOK ZÚGNAK BENNEM*

Nap Kiadó
Budapest, 2009
90 oldal, 2500 Ft

Az idén nyolcvanestendős Csoóri Sándor életműve szinte már kezdettől fogva az egységesség és a sokszínű változatlanság jegyében ragadható meg leginkább. Állandóságra és épp ezért egységességre irányuló művészi törekvése az alkotónak az egyszerre személyes és közösségi indíttatású értékképviselő, mely mindig a személyiséget körülvevő világ kaotikussága ellenében fogalmazódik meg. Az életmű sokszínűségét pedig az biztosítja, hogy mindez a lehető legváltozatosabb kifejezési formákban jut érvényre: a lírai művek, az esszék, a szociográfiák, a filmforgatókönyvek, de még a politikában részt vállaló közéleti tevékenység is ennek a törekvésnek a részeként értelmezhető. Ez a sajátos kettőség határozza meg Csoóri 2009-ben megjelent *Harangok zúgnak bennem* című verseskötetét is, amely a sokoldalú alkotó elmúlt évekbeli lírai munkásságából nyújt összegzést a befogadó számára. A kötetben öt, közel azonos terjedelmű versciklusba rendezve olvashatók a költő versei, melyek egyrészt nagyon határozottan körvonalazzák az alkotói világkép korábbi művekből jól ismert arculatát, illetve a Csoóri-versek jellegzetes versnyelvi-poétikai megoldásait, másrészt pedig az eddigi életműre visszatekintő számvetésként olyan új vonásokkal is gazdagítják a költői pályát, amelyek – mint arra a könyv hátsó borítóján olvasható ajánló is felhívja a figyelmet – igazi meglepetést jelenthetnek az olvasó számára.

A kötet címválasztása azért is tűnik szerencsésnek, mert mindazokat a jelentéseket képes magába sűríteni, amelyek a versekből kirajzolódó költői önértelmezés poétikai világát is meghatározzák. A *harang* egyfelől szakrális konnotációkat (is) felidéző motívum, mely egyébként számos versben vissza-visszatérve válik a létértelmezés többértelmű jelölőjévé. A kötet cím kiemelt metaforájaként a verseknek arra a sajátosságára irányíthatja rá a befogadás figyelmét, melynek köszönhetően az alkotásokban megszólaló lírai én saját művészi szerepét és az őt körülvevő világhoz, illetve önnön múltjához való viszonyát is sok esetben bibliai motívumok némileg profanizált átértelmezésével jeleníti meg. Másfelől a *harangzúgás* mint többféle jelentést hordozó, és mindig az adott szituációban értelmezhető, figyelmeztető jel – mely egyszerre hívhat például közösségi szakrális alkalomra, lehet veszélyre való felhívás, vagy akár a temetésnek, a gyásznak is a jelzése – a közösséggel

* Isten éltesse a 80 éves Csoóri Sándort!

kialakítandó kommunikációs szándékot feltételezheti a versek megszólalása mögött. Ennek megfelelően a kötetben olvasható költemények is olyan, többféle értelmet magába sűrítő nyelvi jelként értelmezhetőek, mint amelyekben a költői megszólalás egyszerre artikulálódik a közösséget figyelmeztető és közösséget teremtő beszédként. A kötetcímben megjelenő *bennem* névmás azonban az alkotói szándékot annyiban teheti többértelművé, hogy mindezt a személyiség belső világához rendelve mintegy paradoxonként épp a kívülvilágnak szóló figyelmeztetés elnémulását juttatja érvényre. Ennek tükrében pedig a közösséget óvni szándékozó lírai megszólalás nem képes vagy nem akar túllépni az alkotó személyiségének belső körén, ami a költemények világképének arra a meghatározó alap gondolatára mutat rá, hogy bármennyire is szükségesnek tartja a versek beszélője felhívni a figyelmet az őt körülvevő világot fenyegető veszélyekre, a múlt és a jelen eseményeit számba véve ezt már nem érzi sem megvalósíthatónak, sem a saját maga számára minden mást háttérbe szorító küldetésnek. A kötet verseiben így épp az válik érdekessé, hogy a közösség befolyásolását, megszólíthatóságát sok tekintetben elutasító, megkérdőjelező szövegek hogyan lesznek mégis képesek betölteni azt a szerepet, amely az alkotó személyiség belső lelkiállapotának élménylíráját egy tágabb horizontú – közösségi alapozottságú – létértelmezés részesévé (is) teszi.

A cím alapján körvonalazódó jelentések a kötetben olvasható költemények szinte mindegyikének poétikai karakterét meghatározzák. Ebből a szempontból nincs igazán különbség az egyes versek, versciklusok között, hiszen az alkotások kötetbeli elhelyezkedésüktől függetlenül hasonló kérdéseket állítanak a középpontba. Ezzel függ össze a versgyűjtemény rendkívül egységes színvonala: a költemények között nem igazán tapasztalható esztétikai vagy értékbeli ingadozás, aminek köszönhetően nehéz volna kiemelni olyan szövegeket, melyek mintegy a többi fölé nőve vagy azokat összegezve foglalják magukba a Csoórit jellemző lírai törekvéseket.

A kötetben olvasható versek többsége a számvetés igényével szólal meg, aminek következtében a múltba való emlékezés értékelő gesztusa határozza meg a lírai énnel a jelen helyzetéhez való viszonyulását, illetve magát a megszólalását. A múltnak és a jelennek ez a szembesítése azonban nemcsak a különbségeket teszi hangsúlyossá, hanem arra is rámutat, ami összekötheti a két időbeli távlatot. A versekben megszólaló személyiség ugyanis szinte minden esetben magasabb rendű értékek képviselőjeként vagy védelmezőjeként jelenik meg, mely létének egyaránt meghatározója múltban és jelenben egyaránt. A *Háttal állok – Egy vers leágazása* című költeményben fogalmazódik meg talán a legérzékletesebben az a megingathatatlan, stabil pozíciót idéző önértelmezés, mely a lírai én helyzetének szilárdságát múltban gyökerező, de a jelenben is érvényesnek mutakozó értékképviselőből eredezteti: „Háttal állok már minden ragyogásnak, / minden mosolynak / minden bűnnek. / Legbelül csupa múlt vagyok. (...) Honnan sodródhat felém / ez a sebzett fölény? / Honnan és miért? / Talán, mert szemem láttára / ölte ember / s lőttek fejbe megcsontult lovakat? (...) Ettől lettem hát ilyen leválthatatlan ember, / átlátszó, mint egy ablak...” A legfontosabb különbséget ezeknek az értékeknek a személyiséget körülvevő világban való felvállalása jelenti: míg a múltban az értéktudatos magatartás egy sokszor fájdalmakkal is terhelt küzdelem részeként nyerte el értelmét, ez a jelenben már sokkal inkább a harcokban megfáradt beletörődés gesztusához kötődik. A kötet első költeménye (*Egy-egy szélroham jelöltje*) már előlegezi ezt a kettős viszonyulást, amelyet aztán a többi

költemény továbbgondol és variál: „Ha véres verekedője volnék még koromnak, / kinek fél perc alatt / ötszöröse nő meg a szíve, / talán még dobolnék is / a hegytetőn kedvetekért (...) de hát tudnotok kellene, / hogy én régóta már csak / egy-egy szélroham jelöltje vagyok, / váratlanul kitörő kiáltásé”. Hangsúlyos azonban, hogy a versek beszélője nem azért adja fel ezt a harcot, mert azt szükségtelennek vagy idejétmúltnak tekintené. Több versben is visszatérő gondolat, hogy a világban zajló, értékek közti küzdelem állandósult és lezáratlan folyamat, amelynek azonban a lírai én már nem részese: „Már rég nem szíre-názik bennem / balladás düh és toborzó harag, / hagytam szétkódorogni őket, / pedig valamikor még a sérült hópelyhek / zsoldosseregében is megsejtettem, / ha eljött az idő a lázadásra. / Mi lesz veled országom, hazám, / ha újra föltör a mélyből a régi undor...” (*Járok föl-alá a házban*). A személyiség magatartásának megváltozása tehát nem az őt körülvevő világ óhajtott erkölcsi átformalódásában gyökerezik, de nem is valamiféle személyes gyengeség vagy megalkuvás eredményének, hanem sokkal inkább az idő múlásával és ebből eredően az elmúlással való szembesülés tapasztalatának köszönhető. Ezzel áll összefüggésben, hogy a költemények az időnek való kiszolgáltatottságot a pusztulás és a halál gyakran ismétlődő képével érzékeltetik, mint ahogyan az például a *Jön egy faszor is megszíról* című alkotásban olvasható: „Mi lett velem, hogy így elfogytam, / megaszalódtam, elcsúnyultam / s nem kerestem egy másik testet / magamnak és a végtelennek? / Egy másikat, mely elfelejti, / hogy egyszer annak is vége lehet.”

A költeményekben megjelenített értékrend, melynek a küzdelmeket is felvállaló képvisellete az elmúlásnak való kiszolgáltatottság miatt már csak a múlthoz kötődve tűnik érvényesnek, azért válik összetettebbé, mert a versek beszélője nem teszi egyértelművé és konkrétá, hogy pontosan mi is kötődik e magasabb rendű eszmények világához. Ez elsősorban a metaforák, hasonlatok sorjázására épülő versnyelvnek köszönhető, amely a Csoóri lírájára már korábban is jellemző távoli asszociációk alapján kapcsol össze egymástól eltérő jelentésvilágú szemantikai tereket. Ennek a metaforizációnak több alkotásban is érvényesülő poétikai eljárása, hogy a személyiséget magát és a külvilághoz való viszonyát egy szakrális beszédmód jeleníti meg, melynek következtében a felvállalt és védelmezésre szoruló értékek egy általánosabb létértelmezés részeseivé válnak, anélkül, hogy ez a befogadás jelentésképző tevékenységét bármilyen irányban is korlátozná. A lírai én megfáradásának és a küzdelem feladásának oka e szakrális motívumrendszer tükrében újabb magyarázatokkal bővül, miszerint az eszmény célját és értelmét adó transzcendens értékek válnak immár elérhetetlenné és épp ezért értelmezhetetlenné a beszélő számára. A *Valaha bátor voltam és vakmerő* című költemény ezt így összegzi: „Valaha bátor voltam s vakmerő / egy fűszál hegyén is megálltam, / fél lábbal a szakadék szélén, pedig még az Istent se láttam. / Nem tudtam: hívem-e ő? (...) De már nem keresem, nincs sehol, / lába nyomát üvegtörmelék lepi / s zománcos lavór zúzaléka.”

Nemcsak a költeményekben megfogalmazódó lét- és önértelmezés mutat azonban feltűnő egyességét a kötet verseiben, hanem a nyelvi építkezés is, mely egymáshoz hasonló formai szerkezetet alakít ki az egyes alkotásokban. A kötet verseinek többsége egy-egy konkrétan ható megállapításból, személyesebb vagy általánosabb érvényű kijelentésből indítja el a gondolatot, mely a továbbiakban ettől fokozatosan eltávolodva válik szinte látomászerű leírássá. A helyenként víziókat idéző képsorok a Csoóri költészetét meghatározó képzettársítások szokatlansága miatt sokszor inkább csak egy-egy összetett

érzés, hangulati hatás sejtetőjévé, mint egyértelmű jelentéseket implikáló gondolatok nyelvi rögzítésévé válnak: „Minden égtájról felhők / és szakadozott képek sodródnak elem. / A Császár tó fölötti égből / szíjat hasít ki épp egy vércse, / s vijjogva játszogat vele, / lengeti, / lebegteti, / viszi léhán a temető fölé.” (*Ha minden így marad*). A jelentések megsokszorozásának másik poétikai eljárása, amikor a szöveg a szubjektív perspektívát háttérbe szorítva és némileg a tárgyias líra hagyományát idézve egy konkrétan ható tárgy, jelenség leírásával igyekszik különféle asszociációkat kelteni. Ennek a verstípusnak talán a legsikerültebb darabja *A lezuhant harang*, mely a címben megjelölt tárgy pusztá megjelenítésével képes felidézni a befogadóban a magánynak, a kiszolgáltatottságnak és a cáltalanságból eredő elveszettségnek azt az élményét, amelyet a személyesebb hangvételű vallomások a kötet többi versében megfogalmaztak.

Mindezeken túl külön érdekessége a könyvnek, hogy a művek nemcsak Csoóri korábbi költészetének hagyományait írják tovább, hanem azokat a kapcsolódási pontokat is feltárják, amelyek e líra alakulásában komolyabb művészi inspirációt jelentettek. A költemények egy része világosan meg is nevezi azokat az alkotókat, akiknek törekvéseit a versek beszélője is rokonnak érzi saját létértelmezésével. Azonban ez sem pusztán az egyértelműsítésre törekvő alkotói szándékként értékelhető, hiszen a költő- és művészelődők felidézése a már tárgyalt költői világgal szerves részévé válik. A versekben megszólaló személyiség ugyanis a számára példaképként tekintett alkotók által képviselt művészi magatartást és értékeket közelebb állónak érzi magához, mint jelenkorának szűklátókörű szószólóit. Ennek következtében pedig a művészi önértelmezés is a múltat a jelennel szembeállító lételfogás részesévé válik, mint arra például a *Háttal állok már* című költemény zárata is felhívja a figyelmet: „Ki dúdol? Lorca? Jeszenyin? Ady? / A nagy halottak mindig megnyugtatnak: / jobban szeretem őket hallani, / mint Isten zarándokait Mózes a / hegyen, akik csak önmagukért imádkoznak, / s azt lesik félve: fölkel-e még a Nap?” Az egyértelműen megnevezett művészi törekvések mellett a versek olyan rejtettebb intertextuális utalásokkal is élnek, amelyek közvetettebben kapcsolódnak a líratörténet különféle hagyományaihoz. A szokatlan asszociációkra épülő trópusok, melyek a költői szubjektum fájaldalmát, magányát hivatottak érzékletessé tenni, leginkább József Attila lírájának aktualizálásaként olvashatók, míg a lírai én és az őt körülvevő világ közti szembenállásnak és az alkotó értékmentő magatartásának felvállalása többek között Nagy László költészetének hatásaként is értelmezhető. Arra is található azonban példa a versek között, hogy egy költemény konkrétan egy másik szöveggel kezdeményez dialógust. Ennek a versépítkezésnek a legszebb példája talán a *Beszélgetés a kutyámmal* című költemény, mely Babits jól ismert versével, az *Ádáz kutyámmal* folytat párbeszédet: Csoóri alkotása a Babitséhoz hasonló módon tágítja a kutyával kialakított fiktív beszédet egy olyan általánosabb horizontú világértelmezéssé, amelyben a létezés értelmezhetetlensége, az isteni akarat és szándék megértésének, elfogadásának kételye válik hangsúlyossá: „De te ne fuss el, / maradj meg hű kutyámnak. / Bizzuk rá Bartókra a mindenséget, / hátha türelmeesebb lesz már, / mint Isten.”

Mindezeknek tükrében kijelenthető, hogy Csoóri Sándor legújabb verseskötete úgy képes megújítani az általa korábban kialakított, rá jellemző poétikai világot, hogy annak minden eddigi értékét is képes áttemelni az újabb költemények közé. És miközben persze a kötet önmagában is komoly esztétikai teljesítményről győzi meg olvasóját, jelentősége iga-

zán az életmű és korábbi pályaszakaszok változatos, sokszor küzdelmekkel teli alakulásának fényében válhat világossá. Miközben ugyanis a versek alkotója arról tesz tanúbizonyítást, hogy az őt körülvevő szűkebb és tágabb környezetért vívott erkölcsi, eszmei küzdelem már a személyiségétől távol álló, felvállalhatatlan magatartásforma, addig az erről a vívódásáról számot adó költemények épp az ellenkezőjéről győzik meg a befogadást. Az alkotások ugyanis a világot fenyegető erőkkkel való szembeszállást most a lélek belső szűkségeként, de egyben kényszerű visszavonulásaként jelenítik meg: ezzel azonban Csoóri továbbra is képes arra, hogy olvasóját meggyőzze annak a magatartásnak a fontosságáról, amelynek a múlttal való szembesülés miatt ő maga már nem tud maradéktalanul megfelelni. Ez pedig bizonyíthatja azt, hogy az elmúlásnak a test, a lélek vagy a szellem ugyan ki lehet szolgáltatva, a költői teljesítményen azonban a nyolcvanesztendős Csoóri Sándor esetében úgy tűnik, nem fog az idő. Bízunk abban, hogy ez így is marad még hosszú évekig, évtizedekig.

Baranyai Norbert

